

ISSN 2181-9580

TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTLARI
ILMIY-NAZARIY JURNALI

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

SCIENTIFIC BULLETIN
OF THE TASHKENT
STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

2022

9 - son

Jurnal Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan
2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro'yxatga olingan.
tdpujournal@mail.ru

Kalit soʻzlar: diniy bagʻrikenglik, talaba, shaxslararo munosabatlar, fenomen, individuallik, diniy identifikatsiya, diniy munosabat, eʻtiqod, boshqalarga hurmat, diniy munosiblik, dinlaaro bagʻrikenglik, diniy tasavvur, ehtiyojlar, etnikhamjihatlik.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЕ ФОРМИРОВАНИЕ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

**Холматов М. А. - докторант Международной исламской академии
Узбекистана**

Аннотация. Данная статья посвящена теме социально-психологических критериев, обеспечивающих формирование религиозной толерантности у студентов. Также в содержании статьи подробно исследуются вопросы изучения веротерпимости на основе феномена межличностных отношений, вопросы, основанные на национально-религиозных ценностях, социально-психологические факторы, влияющие на сформировавшуюся у человека веротерпимость.

Ключевые слова: веротерпимость, студент, межличностные отношения, феномен, индивидуальность, религиозная идентификация, религиозное отношение, вера, уважение к другим, религиозное достоинство, межрелигиозная толерантность, религиозное воображение, потребности, этническая солидарность.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CRITERIA ENSURING THE FORMATION OF RELIGIOUS TOLERANCE IN STUDENTS

**Kholmatov M. A. - Doctoral student of the International Islamic Academy of
Uzbekistan**

Annotation. This article is devoted to the topic of socio-psychological criteria that ensure the formation of religious tolerance in students. Also, in the content of the article, the study of religious tolerance on the basis of the phenomenon of interpersonal relations, issues based on national-religious values, socio-psychological factors affecting religious tolerance formed in a person are studied in detail.

Key words: religious tolerance, student, interpersonal relations, phenomenon, individuality, religious identity, religious attitude, faith, respect for others, religious dignity, interreligious tolerance, religious imagination, needs, ethnic solidarity

Hozirgi madaniy-tarixiy oʻzgarishlar sharoitida, diniy bagʻrikenglik yani tolerantlik bilan bogʻliq masalalar doirasini psixologik jihatdan koʻrib chiqish, nafaqat nazariy tadqiqotlarning dolzarb mavzusi, balki jamiyat hayotining doimiy amaliy talabidir. Turli ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarda "tolerantlik" tushunchasini tushunish har bir xalqning tarixiy tajribasiga bogʻliqdir. Ingliz tilida chop etilgan, Oksford lugʻatiga koʻra, bagʻrikenglik "inson yoki narsani noroziliksiz qabul qilishga tayyorlik va qobiliyat" degan maʼnoni

anglatadi¹. Frantsuz tilida “boshqa shaxsning erkinligini, uning fikrlash tarzini, tartibini, siyosiy va qarashlarini hurmat qilish” degan ma’noni anglatadi. Bu xitoy tilida “bag’rikeng bo’lmoq – o’zgalarga saxovat ko’rsatish”, fors tilida esa “sabr, bag’rikenglik, murosa qilishga tayyorlik” ma’nolarini bildiradi. Rus tilida “tolerantlik” va “sabr” tushunchalari o’xshash ma’noga ega².

O’zbek tilida esa, “bag’rikenglik – boshqa fikrlar, qarashlar, e’tiqodlar, harakatlar, urf-odatlar, his-tuyg’ular, g’oyalarga nisbatan bag’rikenglik va muloyimlik ko’rsatish qobiliyatidir”.

Tolerantlikni ijtimoiy munosabatlar yoki ijtimoiy qadriyat sifatida ko’rib chiqish pozitsiyasi ham ayrim adabiyotlarda uchray turadi. “Tolerantlik sub’ekt va ob’ekt o’rtasidagi o’zaro ta’sirning ma’lum sifatini bildiradi, bu ob’ektning tashqi belgilari, xulq-atvor xususiyatlari va boshqalar bilan ijtimoiy-madaniy farqini qabul qilishga tayyorligi bilan ham belgilanadi. Bag’rikenglik shaxs, ijtimoiy guruhning bir-biriga munosabatini yoki bir-birini tan olish va qabul qilishini tavsiflaydi. Shuningdek, muallifning nazaricha, tolerantlik o’z tarkibida uchta muhim komponent (xulq-atvor, hissiy, kognitiv) nuqtai nazaridan ijtimoiy qadriyat sifatida qaraladi.

Tolerant shaxsning fazilatlari haqidagi ilk tadqiqotni 1954 yilda G.Ollport olib borgan. Uning fikricha, bag’rikeng inson – bu irqi, e’tiqodidan qat’i-nazar, hammaga birdek iliq munosabatda bo’ladigan, odamlarga toqat qilibgina qolmay, ularni yaxshi ko’radigan insondir. Shuningdek, tolerantlik – bu guruhga mansubligidan qat’i nazar, bir kishining boshqa shaxsga nisbatan ishonchli munosabati hisoblanadi. Aslida tolerantlik fazilatlari bolalikdan boshlanadi. Bardoshli bolalar ularni sevadigan oilada o’sadi, shuning uchun bola ota-onaning g’azabidan qochish uchun uning impulslarini bostirishga hojat yo’q. Aksincha, ma’lum bir qat’iy tartib-intizomga ishongan odamlar bolaliklarini xavfli sharoitlarda o’tkazadilar. M.Hollman bag’rikeng insonning portretini quyidagicha ta’riflaydi³:

1. Moslashuvchanlik. Tolerant odam odamlarni ikki turga (masalan, “zaif va kuchli”) ajratmaydi, muammoni hal qilishning birgina to’g’ri yo’li borligini aytmaydi, muhitni “to’g’ri” va “noto’g’ri”ga ajratmaydi. Tolerant bolalar maktabda o’qiyotganda aniq ko’rsatmalar talab qilmaydi, qat’iy tartib-intizomga odatlangan bolalardan farqli o’laroq, ular ishni boshlashdan oldin noaniqlikka tayyor, vaziyatni toifalarga bo’lib tushuntirishga hojat yo’q.

2. Ko’ngilsizlikka qarshilik ko’rsata olish. Cheklovlarga duch kelganda, bag’rikeng odamlar vahima qo’ymaydi, boshqalarni ayblamaydi va mas’uliyatni o’z zimmasiga oladi.

3. Temperamentning tug’ma sifatleri (kuchli va jiddiy asab tizimi) tolerantlik qadriyatlarini shakllantirishning psixofiziologik asosidir.

4. Liberal siyosiy qarashlarga moyillik. Liberal - progressiv ijtimoiy o’zgarishlarni kutayotgan shaxs yerkinligi tarafdori bo’lgan siyosiy va mafkuraviy harakatning izdoshi va hokazo

¹Stevenson A. (ed.). Oxford dictionary of English. – Oxford University Press, USA, 2010. – P. 613.

²Corréard M. H. (ed.). Compact Oxford-Hachette French Dictionary. – Oxford University Press, 2013. – P. 331.

³Hallmann M., Schleich B., Wartzack S. From tolerance allocation to tolerance-cost optimization: a comprehensive literature review //The International Journal of Advanced Manufacturing Technology. – 2020. – T. 107. – №. 11-12. – C.4859 - 4912.

5. Ta'limning juda yuqori darajasi. Ta'lim tolerantlik darajasi bilan o'zaro bog'liq; Bilimli bag'rikeng ota-ona o'ziga o'xshagan bag'rikeng farzandni tarbiyalaydi. Ta'lim tolerantlik darajasi bilan o'zaro bog'liq; Bilimli bag'rikeng ota-ona o'ziga o'xshagan bag'rikeng farzandni tarbiyalaydi. Maxsus madaniyatlararo treninglar bag'rikenglik darajasini oshiradi. Ta'lim tolerantlik darajasi bilan o'zaro bog'liq; Bilimli bag'rikeng ota-ona o'ziga o'xshagan bag'rikeng farzandni tarbiyalaydi. Maxsus madaniyatlararo treninglar bag'rikenglik darajasini oshiradi. Tadqiqotchi E. Velthuis bag'rikeng shaxsni biroz boshqacha tasniflaydi¹:

1. Empatiya qila olish qobiliyati. Tolerant odamlar, murosasiz odamlarga qaraganda ko'proq ijtimoiy sezgir, boshqa odamlar haqida o'z fikrlarida ehtiyotkor bo'lishadi;

2. O'z-o'zini bilish. Mulohaza yuritishga qodir, o'z yutuqlari va qobiliyatlarini, imkoniyatlari va cheklovlarini biladigan, o'zini tanqid qiladigan, o'z aybi va javobgarligini boshqalarga topshirishga moyil bo'lmagan odamlar;

3. Shaxsiy avtonomiyaga intilish. Tolerant shaxslar boshqa odamlardan yordam va ko'mak izlamaydilar, ular mustaqil, harakatchan, o'ziga ishongan kuchli "Ego" (men himoya mexanizmiga) ega insonlar hisoblanadi;

4. Hazil tuyg'usi. Bardoshli odamlar o'zlarini ustidan kulishlari mumkin va boshqalardan ustun bo'lishga moyil emaslar. Toqatsiz odamlarda hazil tuyg'usi yo'q;

5. Noaniqlikka tolerantlik. Axborotning yetishmasligi bag'rikeng odamlarni tushkunlikka solmaydi, ular bu kamchiliklarni qoplash uchun o'zlari harakat qila boshlaydilar;

6. Hayot falsafasi. Tolerant odamlar boshqalarni istisno qilishga yoki kamsitishga intilmaydi, ular ko'pchilikning shaxsiy qarashlarini qabul qila oladilar;

7. Ichki xavfsizlik hissi. Ya'ni tolerant odam hamma odamlar bilan teng munosabatda bo'lishi mumkin, chunki uning "egosi" umidsizliklarni, noaniqlikni yengib o'tishga qodir, u o'ziga ishonadi. Ushbu tasniflashga asosan aytish mumkinki, inson hayotda shaxs sifatida shakllanadi. Jamiyatga (psixologik, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy qaramlik) qaram bo'lgan shaxs kelishmovchilik va ziddiyatli vaziyatlarga moyil bo'ladi. Ziladi va ularning muvaffaqiyatli hal etilishi insonda ma'lum fazilatlar, jumladan, boshqa odamlarning fikrlari va pozitsiyalariga nisbatan bag'rikenglik tuyg'usining mavjudligiga bog'liq.

Shvetsariyaning Bern universiteti professori S. Caprio insonda bag'rikenglikning mavjudligi yoki yo'qligini uning tarbiyasi, madaniy muhiti, shaxsning axloqiy qadriyatlarini bilan belgilaydi. Muallifga ko'ra, shaxsning bag'rikengligi ta'lim jarayonida shakllanadigan xususiyat sifatida shaxs tarkibida asosiy qadriyat hisoblanadi². Shuningdek, o'zaro hurmat va boshqalarni tushunish tamoyillari asosida tarbiyalangan shaxsgina bag'rikeng bo'lishi mumkin. Agar shaxs shaxsiy erkinlikka ega bo'lmasa, ixtiyoriylik sifati shaxsiy qadriyat sifatida shakllanmagan bo'lsa yoki bu sifatning namoyon bo'lishiga ob'ektiv to'siqlar mavjud bo'lsa, unda odam toqat qilmaydi, boshqalarning munosabatini qabul qila olmaydi. Demak, bag'rikenglik – boshqalarga sabr-toqatli bo'lish, ularning nuqtai nazarini hurmat qilish demakdir. Bu umuminsoniy diniy tamoyil, har qanday ma'naviy yo'nalishni tanlash qobiliyati,

¹Velthuis E., Verkuyten M., Smeekes A. The different faces of social tolerance: Conceptualizing and measuring respect and coexistence tolerance //Social Indicators Research. – 2021. – T. 158. – №. 3. – C. 1105-1125.

²Caprio S. Treatment of impaired glucose tolerance in childhood //Nature Clinical Practice Endocrinology & Metabolism. – 2008. – T. 4. – №. 6. – C. 320-321.

shaxsning o'zi va boshqalar bilan uyg'un munosabatda bo'lgan hayotini shaxs va ijtimoiy madaniyatning rivojlanish darajasining tavsifi sifatida tavsiflovchi muammodir. Mutaxassis K.S.Romanov esa, tolerantlik xususiyatini yetarli darajada shakllanmaganlik holatini, "murosasizlik" fenomeni bilan tushuntiradi. Muallifga ko'ra, murosasiz kishi jaholat tufayli yuzaga keluvchi ko'r-ko'rona e'tiqodga ega, salbiy xususiyatlari ko'p, sabrsiz, qo'rqinchli, aybni o'zidan emas, birovdan izlaydigan insondir¹. Bunday kishilarning fikricha, uning qarashlar tizimi, turmush tarzi boshqalarnikidan ustundir. Ularning hayotda tez-tez uchrashib turishi jamiyatda turli muammolarni yuzaga keltirishiga xizmat qiladi. Shu bois ham, o'smirlar o'rtasida turli nizolar, ta'qiblar va mafkuraviy to'qnashuvlar, ajrimlar, tashlandiq bolalar, o'z joniga qasd qilish holatlari ro'y berishi isbotlashni talab etmaydigan haqiqatdir.

P.F.Komogorovning aytishicha, odamlar faqat shartli ravishda tolerant va murosasizlarga bo'linadi, ya'ni har bir inson o'z hayotida ham tolerant, ham murosasiz xatti-harakatlar qiladi. Biroq, har qanday holatda, bag'rikenglik yoki aksincha, toqat qilmaslik shaxsiy xususiyatga aylanishi mumkin². Shunday qilib, shaxs vojlaniishining ikki yo'li mavjud: tolerantlik va bag'rikenglik. Birinchi yo'l o'zining individualligi, atrofdagi odamlarga mas'uliyat yuklash istagi, qandaydir xavf-xatarning to'satdan paydo bo'lishini doimiy his qilish, qat'iy tartib-intizomni talab qilish bilan tavsiflanadi. Ikkinchisi – erkin, o'zini anglaydigan, atrofdagilarga ijobiy munosabatda bo'lgan, dunyoga mehr-oqibatli insonning yo'li sanaladi.

Olimlar talabalarda diniy bag'rikenglik shakllanish mezonlarini tahlil qilishda uning bir necha ko'rinishlarini ajratishadi. J.Habermesga ko'ra, shaxsiy bag'rikenglik qadriyatlar tizimiga asoslanib, insonga hurmat, o'z hayoti uchun javobgarlik va tan olinish hissi bilan karakterlanadi³. Tolerantlikning bu turi uchun shaxsning barqarorlik qobiliyati, insonning ichki dunyosini belgilovchi munosabatlar, qadriyatlar, hayot haqidagi ma'nolarni saqlab qolish, shuningdek, dunyoni bir butun sifatida qabul qilish va individual xatti-harakatlar muhim hisoblanadi. Tadqiqodchi R.R.Valitovning ta'kidlashicha, ko'p jihatdan shaxsda diniy tolerantlikning shakllanishi uning ijtimoiylashuvi orqali sodir bo'ladi. Shuning uchun, ijtimoiy bag'rikenglik haqida gapirish ayrim tadqiqotlarda o'rinli hisoblanadi. Ijtimoiy bag'rikenglik shaxsning jamiyat bilan, ya'ni turli ijtimoiy guruhlar bilan munosabatlarini nazarda tutadi. Bu o'zaro ta'sir o'z xulq-atvorini boshqalarning xatti-harakatlari bilan bog'lashni o'z ichiga oladi. Demak, biz ko'rib chiqayotgan bag'rikenglik insoniyat jamiyati evolyutsiyasida talab qilinadigan aksiologik qadriyatdir, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Uning bugungi kunda katta ahamiyati va tarbiyaviy ahamiyati bor.

Xususan, insoniyatda bag'rikenglikni shakllantirish, ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida bag'rikenglikdan foydalanish, gender bag'rikenglikning dolzarb masalalarini tushunish, erkaklar va ayollar o'rtasidagi o'zaro tenglik va hurmatning axloqiy jihatlarini

¹ Романова К.С. Тolerantность: конформизм или милосердие / Дискурс Пи. Научно-практический альманах. Выпуск 3. «Дискурс толерантности в глобальном мире». Екатеринбург, Изд-во УрГУ, 2003. - С.15-16.

² Комогоров П.Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения / Дис.на соиск.уч.ст.канд.пед.наук. — Курган, 2000. — С.52.

³ Валитова Р.Р. Толерантность как этическая проблема. Дисс. на соискание уч.ст.канд.философ.наук. М., 1997. — С.92.

oshirish, diniy bag'rikenglik va yot yo'nalishlarga psixologik murosasizlikni anglash va ularning vakillari, jahon dinlari o'zaro kelishuvni vujudga keltirgan holda, irqiy va milliy bag'rikenglikning siyosiy va ijtimoiy asoslariga amal qilgan holda, siyosiy bag'rikenglik va davlatlararo munosabatlar doirasida bag'rikenglikning o'ziga xos xususiyatlarini ro'yobga chiqarish va amalga oshirish. Tolerantlik inson huquq va erkinliklar bilan birga demokratik tamoyillardan biri sanaladi. Tolerantlik jamiyatning umumiy va siyosiy madaniyati darajasining ko'rsatkichidir. Ammo, bag'rikenglikka (tolerantlikka) qarama-qarshiliklar insoniyat tarixining barcha davrlarida bo'lgan. Toqatsizlik - bu sabrsiz, qo'rqinchli odam, aybni o'zidan emas, boshqasidan qidiradi.

Umuman olganda, bag'rikenglik insoniy, madaniy, milliy, ma'naviy qadriyatlarning tarkibiy qismi sifatida odamlarning xulq-atvorini tartibga soladi, uning haqiqiy tartibini belgilaydi va qadriyat mazmuni sifatida jamiyat yutuqlari bilan belgilanadi. Tolerantlik maqsadlari ta'lim jarayonida o'z-o'zidan shakllanadi, deb o'ylamaslik kerak. Balki, bag'rikenglik qadriyatlarini shakllantirish insonning tegishli ongini yuksaltirgandagina va uning hissiy sohasi rivojlangandagina yoki yo'naltirilgan tarbiyaviy ta'sirni talab qilgandagina amalga oshirilishi mumkin.

Xo'jamberdiyev T. "HARAKATLAR STRATEGIYASIDA O'ZBEKISTONNING XAVFSIZLIK BARQARORLIK MUHITINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI" MAVZUSINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI	178
Ahmadjanov D. B. URUSH YILLARIDA O'ZBEKISTONDA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLAR TIZIMINING RIVOJLANISHIDAGI XUSUSIYATLAR	182
Bo'ronova H.A. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA KOGNITIV SOHA RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK O'ZIGA XOSLIKLARI.....	187
Rasulov Z.P. SPORT TRENERLARINING KASBIY - PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGI XUSUSIDA	192
Rasulov J.S. MANTIQUIY FIRKLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI.....	198
Do'sanov E.A. O'SMIR YOSHLARNI VIRTUAL OLAM TA'SIRIDAN HIMOYALASH IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA	203
Xolmatov M. A. TALABALARDA DINIY BAG'RIKENGLIK SHAKLLANISHINI TA'MINLOVCHI IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK MEZONLAR	208